

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

ARCHEOLOGIJA, ISTORIJA, PDAVIMAI
IR TURISTINIAI MARŠRUTAI

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir
turistiniai maršrutai

Vilnius Mintis 1999

UDK 943.11
Už 33

Specialusis redaktorius Valdemaras ŠIMĖNAS
Redaktorius Vaclovas MIKAILIONIS

© Valdemaras Šimėnas, 1999
© Vladimiras Kulakovas, 1999
© Vertimai, Vaclovas Mikailionis,
1999
© Grafika, Algimantas Švažas, 1999

ISBN 5-417-00803-6

PRATARMĖ

Tai knyga, atskleidžianti nuostabios ir nepelnytai užmirštos prūsų tautos istoriją. Prūsų kultūra ir veikla padarė didelę įtaką ne tik kitoms baltų tautoms, bet ir visai Europos raidai. Gintaro prekyba prūsus siejo su Roma, Bizantija, Pavolgiu ir netgi su ... Kinija.

Daugelis skaitytojų turbūt geriau žino Šumerų, Hetitų ar kitos kokios išnykusios tautos istoriją bei praeitį, negu savo giminaičių ir kaimynų – prūsų praeitį. Dauguma yra skaitę knygas iš serijos “Kultūrų pėdsakais”. Ši knyga galėtų pretenduoti į šią seriją. Nereikia toli važiuoti, čia pat už Lietuvos valstybinės sienos prasideda niekieno žemė. Čia susidarė net keli nuo žemės paviršiaus nušluoti kultūriniai sluoksniai. Jie slepia daug paslapčių. Tik tas paslaptis reikia mokėti atskleisti ir suprasti.

Knygą sudaro keturios savarankiškos dalys: pirmoji – Rytų Prūsijos archeologinių paminklų tyrinėjimų istorija ir prūsų kilmės problemos; antroji – prūsų tautos istorija nuo seniausių laikų iki prūsų išnykimo; trečioji – prūsų legendos ir padavimai; ketvirtoji – turistiniai maršrutai po Karaliaučiaus kraštą.

Pirmojoje dalyje archeologas dr. Valdemaras Šimėnas aptaria Rytprūsių archeologinių paminklų tyrinėjimų istoriją nuo reformacijos laikų iki šių dienų. Čia pateikta daug faktų, mūsų skaitytojui sunkiau prieinamų duomenų. Aptariant prūsų kilmės problemas didesnis dėmesys skirtas kultūrų susidarymo ir perimamumo problematikai. Ypač stengtasi užakcentuoti neišspręstas prūsų etnogenezės problemas. Čia pateikiamas apibendrin-

tas vakarų baltų materialinės kultūros (neišskiriant ir esančios Lenkijos teritorijoje) raidos vaizdas iki VII amžiaus.

Antroje dalyje žinomas archeologas habil.dr. Vladimiras Kulakovas nuosekliai dėsto aisčių-prūsų istorinę raidą nuo V amžiaus iki pat XIII amžiaus įvykių. Didesnis dėmesys skirtas sembų genčiai arba prūsams siaurąja prasme. Nors čia ir vėl aptarta I tūkstantmečio prūsų kultūros raida, tačiau medžiaga pateikiama naujai ir kitu rakursu interpretuojama. Apžvelgdamas įvairias nuomones, autorius atmeta ir pangermanistų, ir panslavistų pretenzijas į šį kraštą, atskleidžia savitą ir turtingą Baltijos pakrančių aisčių kultūrą, jos ryšius su keltais, skandinavais, kimbrais, frizais, romėnais ir netgi su tiurkų gentimis. Gausia archeologine medžiaga pasiremdamas, parodo prūsų, kaip savitos baltų šakos, susidarymą, naujai išaiškina daugiatautės prūsų karių draugovės raidą, žynių svarbą Prūsijos vienybei ir galybei išlaikyti. Aptariama Brutenio religinė reforma, Pavolgio tiurkų lankymasis, slovenų atvykimas į Sembą kviesti Riuriko į Rusią ir kiti visai Europos istorijai svarbūs faktai. Lengvas autoriaus stilius, laki vaizduotė kuria vis naujas hipotezes, taip skaitytojas įtraukiamas į istorinių įvykių Europoje verpetą.

Trečiąją dalį sudaro šio krašto legendos ir padavimai, tarp jų dar XVIII amžiuje vokiečių tyrinėtojų užrašyti ir iki šiol į lietuvių kalbą neversti. Tai irgi prūsų tautos atmintis, iš kartos į kartą perduota žodžiu. Neretai padavimai ir legendos yra susijusios su senaisiais Prūsijos rašytiniais šaltiniais – kronikomis. Kai kada šie prūsų žodinės tradicijos paminklai papildė pastaruosius, atskleidžia užmirštą prūsų pasaulėjautą. Apie dvasinį prūsų pasaulį nemažai ypač svarbių duomenų surinko ir publikavo mūsų tautos patriarchas Jonas Basanavičius. Kadangi jo knyga „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“, parašyta 1903 m. ir išleista Čikagoje tapo retenybe, šiame leidinyje atrinkta tik nedidelė dalis jo sukauptos medžiagos. Atrenkant padavimus stengiasi, kad jie būtų susiję su pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimu,

laidotuvių papročiais. Taip pat stengiasi atrinkti tokiuos, kurie susiję su knygos ketvirtojoje dalyje minimais paminklais ar vietovėmis.

Ketvirtojoje dalyje – Vladimiro Kulakovo ir Valdemaro Šimėno parengti turistiniai maršrutai – nurodytos lankytinos vietos: piliakalniai, pilkapiai, kapinynai, šventvietės ir kiti svarbūs prūsų kultūros paminklai. Aprašyta jų tyrinėjimų istorija, svarbiausi radiniai, padavimai ir rašytiniai šaltiniai apie tas vietas. Maršrutai sudaryti teritoriniu principu pagal žemes. Nevengiama aprašyti ir pakeliui pasitaikančių vietovių, miestelių, kryžiuočių pilių, bažnyčių, žymesnių kultūros bei gamtos paminklų. Knygoje panaudoti kai kurie archeologinių tyrinėjimų rezultatai Kaliningrado srityje, pateikiamos naujos mokslinės hipotezės, todėl knyga gali sudominti tiek specialistus, tiek ir platų skaitytojų ratą. Knyga skirta tiems, kuriems brangi mūsų brolių – prūsų – praeitis ir atminimas: turistams, kraštotyrininkams, istorikams ir plačiajam skaitytojų ratui.

Nemažai problemų autoriams ir knygos sudarytojui sukėlė Prūsijos vietovardžių pateikimas ir suvienodinimas. Stengiasi skaitytojui pateikti sulietuvintas vietovardžių lytis. Tam labai pasitarnavo Viliaus Pėteraičio vietovardžių ir vandenvardžių studijos, pateiktos knygoje „Mažoji Lietuva ir Tvanksta“ V., 1992 ir „Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai“ V., 1997. Taip pat remtasi dabar sudaromos „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ vardynu. Kadangi ne visi vietovardžiai surasti, o dalis jų yra vokiški, todėl dalis vietovardžių pateikti originalo kalba. Dalis paminklų archeologinėje literatūroje minimi keliais skirtingais vardais, todėl autoriai pasirinko jiems priimtinausią. Prieš karą 1938 m. vokiečių pakeisti lietuviški vietovardžiai nenurodomi, kadangi jie nebuvo įsigalėję ir archeologinėje literatūroje neminimi. Jeigu po karo vietovė išnyko ir vokiškas pavadinimas nebuvo pervardintas į rusų kalbą, skliaustuose dedamas brūkš-

nys. Kad skaitytojas pats galėtų susirasti pirminius šaltinius, stengtasi skliausteliuose nurodyti senąjį vokišką ar suvokietintą ir dabartinį rusišką pavadinimą. Tyrinėtojų pavardės ir vardai dažniau rašomi originalo kalba. Jei jų tarimas labai skiriasi, skliaustuose nurodytas lietuviškas tarimas. Lietuvių kalboje jau įsigalėję tyrinėtojų vardai rašomi lietuviškai.

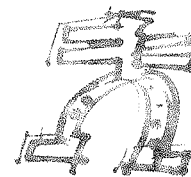
Daugelis turbūt atsimena, kaip tarybiniais metais gegužinių ar spalio švenčių metu stengėsi užsidėję kuprines pabėgti nuo miesto triukšmo, šūkių, demonstracijų ir transporantų. O bėgdavome (dažniausiai su Rimu Matuliu) į Kaliningrado sritį, kur krūmuose ir miškuose mūsų laukdavo piliakalniai ir laukinė gamta. Sugrįždavome pailsėję, įgavę naujų žinių ir išpūdžių.

Ne kartą mūsų keliai, matyt, prasilenkdavo su tuo metu jau beveik visus Kaliningrado srities archeologijos paminklus aplankiusiu, vienu šios knygos autorių Vladimiru Kulakovu. Tas žin-geidumas 1982 m. suvedė du šios knygos autorius: tuo metu kandidatinę disertaciją apsiginusį maskvietį Vladimira Kulakovą ir Vilniaus universiteto trečio kurso studentą Valdemarą Šimėną. Tuo metu užsimezgusi draugystė juos sieja ir šiandien. Ypač abu autorius susiejo dalyvavimas bendrose archeologinėse ekspedicijose, vakarai prie laužo, mokslinės diskusijos, ošianti Baltijos jūra.

Ne visada autorių nuomonės sutapdavo, tai skaitytojai gali pajusti skaitydami šią knygą. V. Kulakovas lakios vaizduotės, hipotezių, interpretacijų ir atradimų meistras. Jo pasakojimo maniera, stilius sudomina skaitytojus ir verčia toliau versti knygos puslapius. Neretai V. Kulakovo iškelta hipotezė vėliau patvirtinama kitų tyrinėtojų, tačiau kartais ir atmetama. Todėl ir šioje knygoje prie labai originalių hipotezių pateikiama ir kitų autorių nuomonė.

Mintis parašyti šią knygą buvo brandinta jau gerą dešimtį me-

tų. Tada, dar “perestroikos” laikais, tyrinėtojams buvo leista plačiau skleisti savo sukauptas žinias, tyrinėjimų duomenis. Spau- doje pasirodė daugiau straipsnių apie prūsų praetį. Neretai juose prūsų istorija buvo pateikiama tendencingai ar iškreiptai. Tačiau ir šis laikotarpis neužpildė iki tol buvusio žinių bado.

LITERATŪRA

- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Vilnius, 1996, T. 1
- Beresnevičius G. Baltų religinės reformos. Vilnius, 1995
- Gelžinis M. Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva. Vilnius, 1996
- Gimbutienė M. Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga // Mažoji Lietuva. New York, 1958
- Gineitis L. Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių kultūra. V., 1995
- Gudavičius E. Kryžiaus karai pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. V., 1989
- Yčas J. Prūsų žemės istorija. Kaunas, 1929
- Jasas R. Didysis prūsų sukilimas. Vilnius, 1959
- Juška A. Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI-XX amžiuje. Klaipėda, 1997
- Kluis M. Prūsų kalba. Vilnius, 1989
- Lietuvininkų kraštas. Kaunas, 1995
- Lietuvininkų žodis. Kaunas, 1995
- Lietuvių karas su kryžiuočiais. Vilnius, 1969
- Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. Vilnius, 1966-1981, T. 1-2
- Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. Vilnius, 1988-1996, T. 1-3
- Peteraitis V. Mažoji Lietuva ir Tvanksta. Vilnius, 1992
- Peteraitis V. Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai. Vilnius, 1997
- Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985
- Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a. Vilnius, 1987
- Prūsijos kultūra. Vilnius, 1994
- Salys A. Baltų kalbos, tautos bei kultys. Vilnius, 1985
- Šilas V., Sambora H. Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakais. Vilnius, 1990
- Šnaidereitas S. Prūsai. Vilnius, 1989
- Vakarų baltai: etnogenėzė ir etninė istorija. Vilnius, 1997
- Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989
- Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius, 1999

- Åberg N. Ostpreußen in der Völkerwanderungszeit. Upsala, 1919
- Antoniewicz J. Baltowie zachodni w V w. p. n. e.-V w. n. e. Olsztyn, 1979
- Biskup M., Labuda G. Dzieje zakonu krzyzackiego w Prusach. Gdansk, 1986
- Boockmann H. Der Deutsche Orden. München, 1989
- Engel C. Vorgeschichte der Altpreussischen Stämme. Königsberg, 1935
- Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg, 1937
- Gaerte W. Urgeschichte Ostpreußens. Königsberg, 1929
- Lowmianski H. Prusy - Litwa - Kryżacy. Warszawa, 1989
- Nowakowski W. Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem Römischen Reich und der barbarischen Welt. Marburg-Warszawa, 1996
- Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław, 1973
- Okulicz-Kozaryn L. Zycie codzienne prusów i jacwięgow w wiekach srednich (IX-XIII w.). Warszawa, 1983
- Okulicz L. Kultura kurhanow zachodniobaltyjskich we wczesnej epoce zelaza. Wrocław, 1970
- Okulicz-Kozaryn L. Dzieje prusów. Wrocław, 1997
- Восточная Пруссия. Калининград, 1996
- Гуревич Ф. Д. Из истории юго-восточной Прибалтики в I тысячелетии н. э. // Материалы и исследования по археологии СССР. Вып. 76, М.-Л., 1960
- Кулаков В. И. Древности пруссов V-XIII вв. М., 1990
- Кулаков В. И. Пруссы (V-XIII вв.), М., 1994
- Кулаков В. И. Забытая история пруссов. Калининград, 1992
- Топоров В. Н. Прусский язык. М., 1975-1990. Т. 1-5
- Финно-угры и балты в эпоху средневековья. М., 1987

TURINYS

PRATARMĖ 5

I. PRŪSŲ ARCHEOLOGIJA (Valdemaras Šimėnas)

ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ

PRŪSIJOJE ISTORIJA 11

PRŪSŲ KILMĖS BEIEŠKANT 52

II. SEMBŲ PALIKIMAS (Vladimiras Kulakovas;

vertė Vaclovas Mikailionis)

KADA ATSIKADO PRŪSIJA 117

SEMBA IKI V AMŽIAUS 124

SEMBA VIDURAMŽIŲ PRIEŠLENKSTYJE 136

SEMBA ANKSTYVAISIAIS VIDURAMŽIAIS 160

PRŪSŲ MATERIALINĖS KULTŪROS LIEKANOS 193

PRŪSŲ ETNOGENEZĖ 202

III. PRŪSŲ PADAVIMAI IR SAKMĖS

RYTŲ PRŪSIJOS SAKMĖS 207

ŽMONĖS PASAKOJA 236

IV. MARŠRUTAI

(Vladimiras Kulakovas, Valdemaras Šimėnas)

SEMBA – PRŪSŲ ŽEMĖS CENTRAS 257

1. Po vakarinę Sembą 263

2. Po rytinę Sembą 297

AISMARIŲ PAKRANTĖMIS IKI ŠVENTAPILĖS 307

ALNOS PAUPIAIS 331

KELIONĖS PO NADRUVA

1. Nadruvių Romovės beieškant 339

2. Angrapės paupiais 345

3. Jotvingių "salelėje" 353

LITERATŪRA 362

Už 33

Užmirštieji prūsai:
archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai. - Vilnius:
Mintis, 1999. - 360 p.: iliustr.

Knygoje apibendrinami naujausi duomenys apie savitos prūsų tautos istorinę raidą, pateikiama gausių faktų, liudijančių, kokios nepagrįstos ir pangermanistų, ir panslavistų pretenzijos į šio krašto palikimą. Ne tik istorinę atmintį, bet ir gilią dvasinę patirtį atskleidžia prūsų sakmės bei padavimai, o turistiniai maršrutai kviečia aplankyti įdomiausias Karaliaučiaus krašto vietas.

UDK 943.11 + [902+910.4] (431.1) (470.26)
(474.5) + 398(431.1)

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai

Redaktorius Vaclovas MIKAILIONIS
Meninis redaktorius Romas DUBONIS

1999. 13,5 aut. l. Užsakymas 72
“Minties” leidykla, Z. Sierakausko g. 15, 2600 Vilnius.
Spausdino UAB Leidybos centras, Strazdelio g. 1, 2600 Vilnius
Kaina sutartinė

Kada atsirado prūsai?

Kuo jie buvo panašūs į mus, lietuvius, ir kuo skyrėsi?

Kokią reikšmę turėjo Brutenio ir Videvučio įkurta teokratinio pobūdžio santvarka kitoms baltų tautoms ir Europos raidai?

Ką mena nebylūs, griūvantys Prūsijos kultūros paminklai ir naujų Karaliaučiaus krašto kolonistų paniekinti baltiški vietovardžiai?

Į šiuos ir daugelį kitų klausimų bando atsakyti naujausi archeologų, istorikų, etnologų tyrimai, taip pat padavimai bei legendos.

O norinčius aplankyti užmirštuosius prūsus kviečiame pakeliauti turistiniais maršrutais.

